

A. G. Matoš i Vasa Stajić u Parizu: Distopijska perspektiva (auto)biografskog izmještena u pripovijedanje*

VASA STAJIĆ I A. G. MATOŠ:
NEPOSREDNI SUSRET

Pariz je nezaobilazan u gotovo svakom istraživanju žanrovski raznovrsnog, polemički bogatog, dalekosežno utjecajnog i nadasve trajno značajnog i poticajnog stvaralaštva A. G. Matoša. Ljubo Weisner (1994), Dragutin Tadijanović (1994), Mirko Žeželj (1970), ali i mnogobrojni drugi autori (Vrhovac 2015) posvećenički su istraživali Matoševu biografiju i, posebno, njegov boravak u Parizu. Ta akribična i informativna istraživanja sada su bogatija za još jedno svjedočanstvo koje govori o Matošu u Parizu. Autor tog svjedočanstva je Vasa Stajić¹. Ovaj rukopis je i ranije bio poznat istraživačima, ali nikada nije bio u cjelini tiskan, ostavši tako nedostupan široj znanstvenoj zajednici.²

Rukopis je nastao u Sremskim Karlovcima za vrijeme Drugog svjetskog rata, na što upućuje i njegov naslov “1878–1943”. Na prvoj stranici, ispod naslova, stoji datum “1. III 1943.” koji ukazuje na vrijeme

nastanka većeg dijela ovog rukopisa – po pojedinim bilješkama može se zaključiti da mu se Stajić vraćao i sljedeće, 1944. godine. Obujam autografa, pisanog ćirilicom, je 122 paginirane stranice, uključujući i stranice koje su umetnute. Odlomak koji se odnosi na Stajićev boravak u Parizu i druženje s Matošem proteže se od 41. do 48. stranice (sadrži i stranicu 42a, na kojoj se nalazi bilješka o uništavanju bilježnice vođene u Parizu) i taj dio Stajićevog teksta na ovome mjestu prenosimo u cjelini, uz minimalne intervencije koje se odnose na prilagođavanje suvremenom prapovisju i s napomenama koje su važne za njegovo razumijevanje, kao i s napomenama koje upućuju na Matoša iz pariških dana.

[...] S tako povoljnim ocenama pri osnovnom ispitu izradio sam rešenje uprave Tekelijanuma³ da dalje dve godine učim u Parizu i u Nemačkoj, sa stipendijom od 500 for. godišnje. Čika-Steva V. Popović,⁴ nadzornik Tekelijanuma, kao poslanik, primio je na sebe da izradi odobrenje ovog rešenja kod ministra prosvete. A ja ga ni ne čekah, nego o ferijama odoh u Pariz, kamo stigoh 4. avgusta 1901, s 13 for. u džepu.

Mene je tištalo što ne govorim jezike iz kojih polažem ispitate. A računao sam: u Parizu ili u Lajpcigu lako ću za godinu dana uvežbati govor. Samo, ministar rešenje nije odobrio, i ja nisam u Parizu ostao godinu dana, i 50 for. mesečno nije bilo dosta, da bi se i razgovaralo. S tolikom svotom sam mogao ići po Parizu, čitati u bibliotekama, ali nisam mogao ni uzeti *pansion*, gde bih bio u društvu, pravio poznanstva. Slično je bilo i 1903. u Lajpcigu, gde sam proveo kratki letnji semestar, i u Firenci, gde sam proveo mesec dana, možda april 1903. Te tako ja i do danas govorim, zapravo, samo maternji jezik.

U Parizu, pohodio sam muzeje, biblioteke, u kojima sam spremao profesorsku radnju, *La Chanson de Roland*, išao na socijalističke zborove, slušao Lafarga,⁵

* Rad je nastao u okviru projekta “Aspekti identiteta i njihovo oblikovanje u srpskoj književnosti” (178005), koji financira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

¹ Vasa Stajić (1878–1947), kulturni i nacionalni radnik, književnik, književni povjesničar, filozof, novinar, političar. Školovao se u rodnom Mokrinu, Velikoj Kikindi, Karlovcima, Senju, Pešti, Parizu i Leipzigu. Još kao učenik gimnazije u Karlovcima počeo se oduševljavati socijalističkom literaturom i prevoditi je. Zbog svog socijalizma i izbjegavanja crkve nerijetko je imao problema s profesorima. Kao gimnazijalac sudjelovao je u osnivanju tajnog socijalističkog društva. Dopisivao se i sa K. Kauckim, ali ta pisma nisu sačuvana. U osvit Prvog svjetskog rata bio je član Narodne odbrane i jedan od organizatora nacionalne omladine. Zbog svoje predratne angažiranosti osuđen je na deset godina teške robije. Prvi svjetski rat proveo je u tammici. Nakon rata povukao se iz politike – ocijenjen je kao nepraktičan političar. Bio je dva puta predsjednik Matice srpske i urednik njenog *Letopisa*. Uređivao je časopise *Novi Srbin*, *Srpska prosveta* i *Nova Vojvodina*. Autor je nekoliko knjiga, velikog broja studija i tekstova u periodici.

² Pouzdano je da je autograf bio poznat Živanu Milisavcu i Arpadu Leblu, na što ukazuju i njihove studije o Stajiću. Napomenut ćemo i to da je ovo jedan od rijetkih autografa Vase Stajića koji svoje mjesto nije našao u arhivima. Danas je u vlasništvu njegovih potomaka, a dobili smo ga ljubaznošću Stajićevog unuka, Rastka Schwalbe (1931–2015) od koga smo, tom prilikom, dobili i dozvolu za njegovo objavljivanje u cjelini.

³ Tekelijanum je zadužbina Save Tekelije (1761–1842) osnovana 1838. u Pešti s ciljem školovanja srpskih đaka.

⁴ Stevan V. Popović (1845–1917), srpski književnik i političar. Upravitelj Tekelijanuma od 1883. godine do smrti.

⁵ Paul Lafarquet (1842–1911), marksistički ekonomist, pisac, aktivist, političar. Kod nas je 1903. objavljeno njegovo djelo *Право на леност* (Београд: Ново време, 1903). Bio je oženjen Laurom, kćerkom Karla Marxa.

Anatola Fransa,⁶ i mnogo čitao, slušao od profesora: Lansona,⁷ Falea,⁸ Gaston Parisa,⁹ Gabriel Seaja,¹⁰ Tar-da¹¹ i druge.

[Umetak: Imao sam ovih dana u rukama beležnicu iz Pariza, punu lirizma, čežnje za prijateljima, slutnje da će bez ploda ostati taj podvig. Vidim iz nje da sam se spremio da pišem o Anatolu Fransu, spremio se vrlo neveselo. I vidim da sam redovno odlazio u Rue Mouffettard, gde je bio jedan od *Université populaire*, i više puta govorio Libertade,¹² originalan filozof.

Beležnicu sam sad, 1943, uništio.]

Bio je tada u Parizu i Matoš.¹³ On je pre toga vrlo lepo pisao u zagrebačkom *Životu* o knjizi pesama Mileta Jakšića.¹⁴ I ja sam bio oduševljen ovom knjigom, i pre polaska u Pariz upoznao sam se sa Miletom. Mileta je već bio u prepisci sa Matošem.¹⁵ Kako je ta prepiska nastala ne znam pouzdano. Ali, poznavajući Matoša, a mnogo bolje Miletu, uveren sam da je inicijativa došla od Matoša. Mileta mi je kazivao da mu je Matoš napisao vrlo dugo jedno pismo, u kojem je rekao sav svoj život. Pismo je bilo tako napisano, da je Mileta na nj odgovorio pošiljkom od 10 forinata.¹⁶ To dugačko

pismo je uništeno 1914, i Mileta je posle žalio što ga je spalio.

Matoš je stanovao [u] Rue Jacob 2.¹⁷ Jedne nedelje posle podne potražio sam Matoša. Našao sam ga u stanu karikaturiste Rouveyre-a,¹⁸ zajedno sa karikaturistom.

Trebao bih sada da dam karakteristiku ovoga grabancijaša, toliko popularnog kod hrvatske književne omladine. Međutim, ja to neću moći učiniti. Prvo, jer nemam dara za posmatranje. Drugo, jer se ja i Matoš nismo mirisali. Znači, on se meni nije otkrio, nije mi pokazao one svoje osobine, kojima pleni tu mladež, a kojih mora biti da je imao. Jer ja mislim da čovek bez vrednosti ne može zaneti i očarati ni pojedinca, a kamoli čitav naraštaj.

Prema tome, ja ću reći samo ono što sam s Matošem doživeo. Onaj dan, kad sam ga prvi put pohodio, kao da sam prekinuo prepirku između njega i Ruvera. Kad je Ruver izišao, Matoš mi je situaciju ovako objasnio: Ruver je sad na letovanju. Pred polazak, ostavio je Matošu neku svotu da Matoš isplati Ruverovu metresu,¹⁹ jer ovome ženska više ne treba, pošto Ruver upravo postaje homoseksualac. "Ali", dodao je Matoš, "nemojte misliti da je njegova homoseksualnost u vezi sa mnom". A ja sam se na ovu primedbu zacementirao, ljuteći se što me on izaziva da tako što mislim.

Matoš, mesto da isplati metresu, nastavio je sa njom o trošku Ruvera život u dvoje, u stanu Ruvera. Zato da se sad Ruver ljutio, što metresa nije likvidirana.

Da li je meni Matoš referisao istinu? Ja to ne znam. Metrese nisam video ni tada, ni posle toga, i nikad više nije bilo govora o njoj. Nesumnjivo, ja Matoša nisam zatekao u njegovoj sobi, na četvrtom ili petom spratu, nego u prvom ili drugom, u sobi Ruvera, gde je bila lepa postelja sa baldahinom, kakvu sam i ja imao 1903. u Firenci, u Via [nečitko].

Zašto sam ja posle sa skepsom primao sve što mi je Matoš govorio? Našao sam da on često laže. Na primer.

Upoznao me jedanput sa prilično propalim Bretoncem, i rekao mi da je to jedan od najboljih liričara onih dana. Jedanput, u Collège de France, ja videh toga Bretonca, došao čovek u toplu sobu. Upustih se sa njim u razgovor, i spomenem njegove stihove. Kakvi stihovi, odgovori on, ja stihova nikad nisam pisao.

¹⁷ Veliki broj Matoševih pisama je upravo s ove adrese. Matošev pariski prijatelj, karikaturist André Rouveyre, kaže da se Matoš na njegov nagovor preselio iz ulice Popincourt u hotel Cronstadt, koji se nalazi na uglu ulica Jacob i de Seine, u kojem je i sam stanovao (1934: 158). Rouveyreov tekst je prvi objavljen u *Savremeniku* (3–4, 1926).

¹⁸ Matoš Rouveyrea spominje na velikom broju mjesta u svojim djelima.

¹⁹ Sljedeći Matoševi zapisi u pismima Leonu Matošu i Andriji Milčinoviću odnose se na ovu situaciju: "Rouveyre ode na ladanje našem drugu Championu, ostavivši me sa njegovom curom, pored koje se ne da raditi – to manje, jer je grdna zapara" (Matoš SD XIX: 293); "Moj pobratim Rouveyre ode na ladanje i povjeri mi na čuvanje svoju metresu. Već preko 14 dana, tumarajući sa curom, ne dospijevam pročitati ni novina. Sinoć smo dugo ostali zajedno, u njihovoj sobi, ona se svukla preda mnom gola, krv iz 22-godišnjeg joj tjela zamirisa, omami mi glavu (jer se pamet i bez ljubavi može gubiti) i ja se zorom povukoh u svoju sobu, strven, sumnjajući se, nisam li smiješan, što primam od prijatelja, impotentnog dečka, ulogu eunuha" (Matoš SD XIX: 342).

⁶ Anatole France (1844–1924), francuski pjesnik i prozni pisac, socijalist, sudionik Dreyfusove afere. Dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1921. godine. A. G. Matoš u tekstu "Revolucijski roman" objavljenom 1912. godine (Matoš SD IX: 185–191), prikazujući Franceov roman *Bogovi su žedni*, kaže da odavno nije "imao tako intenzivnog zadovoljstva kao kod te knjige sa svim vrlinama duha slavnog akademika" (str. 185), kao i da je France "prvi europski savremeni liberal" (str. 186). U napomenama devetog knjizi Matoševih *Sabranih djela*, Vida Flaker kaže da je Matoš, "sudeći po njegovim bilježnicama, dobro poznao djela Anatolea Francea" (str. 262).

⁷ Gustave Lanson (1857–1934), francuski povjesničar i književni kritičar.

⁸ Nismo sigurni na koga Stajić misli.

⁹ Gaston Paris (1839–1903), smatran najznačajnijim francuskim filologom druge polovine 19. stoljeća. Bavio se između ostalog i proučavanjem *Pjesme o Rolandu* (*Extraits de la Chanson de Roland. Publiés avec une introduction littéraire, des observations des notes et un glossaire complet par Gaston Paris*. Paris: Hachette et Cie, 1917).

¹⁰ Gabriel Séailles (1852–1922), profesor filozofije na Sorbonni.

¹¹ Gabriel Tarde (1843–1904), sociolog i psiholog.

¹² Nismo sigurni na koga Stajić misli.

¹³ A. G. Matoš je boravio u Parizu od 1899. do 1904. godine. Vasa Stajić dolazi u Pariz poslije Matoševog jedinog perioda "relativno lagodna života i materijalne sigurnosti", kako to kaže Krešimir Nemeć (*Web*). To je period u kojem je, od proljeća do jeseni 1900. godine, Matoš pisao izvještaje za Svjetske izložbe za časopis *Hrvatsko pravo* – "Dojmovi sa pariške izložbe" (od 13. travnja do 20. srpnja) i "Pisma iz Pariza" (od 3. kolovoza do 1. studenog) (Matoš SD III: 123–271).

¹⁴ A. G. Matoš je afirmativno pisao o prvoj zbirci pjesama Mileta Jakšića objavljenoj 1899. godine (Matoš 1901). Vasa Stajić je bio jedan od književnih "mentora" Mileta Jakšića i oduševljeni poklonik njegove poezije.

¹⁵ Matoš je 1. veljače 1900. godine pisao M. Jakšiću o recenziji njegovih pjesama koju namjerava objaviti. Matoš u ovom pismu moli Jakšića za pomoć jer se teško uzdržava u Parizu (Matoš SD XIX: 192–193).

¹⁶ A. G. Matoš bilježi: "7. marta 1900 mi posla novčanu pomoć Mileta Jakšić" (Matoš SD XVII: 284).

U ono vreme, došao je u Pariz neki valjda inženjer iz Zagreba, i potražio je Matoša. Inženjer, dobro hranjen buržuj, svakako je "pozajimao" Matošu novaca. Kad sam se ja razboleo, došao je Matoš da me poseti. Na moje pitanje kako živi, počeo je grditi inženjera kako mu ne pomaže, a mogao bi, jer ima. Malo posle, evo i inženjera k meni. U daljem razgovoru, Matoš mi odjednom kaže: "Eto, da nije ovog čoveka, ja bih skapao od gladi".

Pri mojoj mržnji na laganje, ja se nisam mogao oduševljavati za Matoša. Družio sam se s njim, jer smo u tuđini, gde nisam imao drugih poznanika, sem jednoga Inles Sauvage-a, Parizlije koji nije bio video Versaj.

Dodaću da je Matoš i od mene uzajmio po pet franaka. Ali, neka bude zabeleženo, da mi je svakih sto sua vratio bez mog traženja. Toliko je imao obzira prema mom siromaštvu. On je, odista, teško živio. Sećam se te zime, 1801–1802 [1901–1902], ne osobito jake, ali je mogla teško padati u sobi koja se nikad ne greje. Ja sam i dan i veče provodio na Univerzitetu, u Collège de France, u bibliotekama, a Matoš u postelji: uzme aspirin, da se zagreje; kraj postelje novine u koje pljuje. Pitam ga, što ne ide na univerzu ili u biblioteku. "Neću da se krećem", veli, "jer onda treba više jesti".²⁰

Iz Rue Jacob, Matoš je prešao u drugu ulicu, bliže mojoj ulici des Grands Augustins. Ovako je obavljena seoba. On se u Rue Jacob zadužio. Najpre je našao drugi stan. Zatim smo iz jednog bara otišli nas valjda trojica, ali kasno, kad je pazikuća već legao, odnosno spavao, on će samo povući katanac (*tirer le cordon*) i otvoriti vrata. Popeo se u sobu, spakovao svoju sirotinju, bacio je kroz prozor, a mi je dole sačekali na ruke. Potom je sišao, i uselio u novi stan.²¹

Jedanput mi kaže: "Moram ići u austrougarski konzulat po mojih pet franaka; hajdete i Vi." Na moje pitanje, kakvih pet franaka, obavesti me da u konzulatu ima sekretar grbonja koji ima ambiciju da pomaže književnike, na teret nekakvog budžeta. Ja sam pošao, prikazao se grbonji kao saradnik *Letopisa Matice srpske*, što sam postao tek deset godina kasnije, i dobio pet franaka.

Kad sam, početkom 1902, morao da se vraćam u Peštu, reče mi Matoš: "Valjda nećete plaćati železnicu." "A da kako ću?" "Dajte se", kaže, "repatriirati."

Mislim da je i tu grbonja pomogao, i ja dobih akt o repatriiranju, te sam u nemačkim državama, Virtemberg, Baden, Bavarska, na svim granicama menjao voz, dok nisam stigao, sa svojom tuberkulozom, u Peštu, na Karanjijevu kliniku. [...]

²⁰ Matoš svoju tešku situaciju opisuje na više mjesta. Ilustrativan je sljedeći primjer: "Gladovao sam kao nitko moj. Milošću pekarice u mojoj ulici jeo sam jedared dnevno, predveče, obročić kruha. Da me ne ostavi snaga, cio dan sam ležao u sobi s prozorom na mastan od magle i čađav od dima krov susjedne parne praonice pa na zamusane 'meblirane hotele' i radničke stanove sodomske naše ulice s kućetinama koje doživješe sve strahote od krvavih revolucija pa do sadističnih noćnih zločina" (Matoš SD V: 151).

²¹ Rouveyre opisuje istu situaciju: "Prije ovih mojih gornjih impresija iz ulice Mazarine palo mi je u oči, kako smo selili stvari iz moje sobe u hotelu Cronstadt, koje su, čini mi se, pripadale najviše mojoj prijateljici. Soba se nalazila u drugom katu s jednim od dvaju prozora na ulicu Jacob. Dan smo proveli tako, da smo sve stvari strpali u nekoliko, 3 do 4, dosta krupnih svežnjeva. Onda

Raniji istraživači, koji su imali uvid u Stajićeve autobiografske bilješke, koristili su ih partikularno za potrebe svojih istraživanja. Stajićevi zapisi prisutni i u takvom obliku pružali su značajne uvide u djelo i ličnost ovog autora. Stariji autori odnos između Vase Stajića i Matoša spominju kao neku vrstu kurioziteta koja može osvijetliti kompleksnu Stajićevu figuru. Mladen Leskovac svoj tekst o časopisima Vase Stajića započinje podužim citatom iz Matoševе novele "Duševni čovjek". Leskovac kaže da je Matoš predstavio Stajića iz doba studentskih dana u Parizu, ali "dabogme, sve ovo nije Stajić, i nije ni ondašnji Stajić bio samo ovo, ali je najbolji deo Vase Stajića ipak već u ovom portretu 'duševnog čovjeka', kako je Matoš nazvao svog junaka; jer već u ovoj studentskoj silueti nazire se onaj kasniji Stajić, iz doba kada je već vrlo tačno znao i kako će, i gde će, i sa kime će" (1938:144–145). Živan Milisavac u studiji o Vasi Stajiću koristi dijelove Stajićevih memoarskih zapisa i kaže da je Stajić u Parizu upoznao Matoša "koji nije na njega napravio prijatan utisak" (1949: 32). Milisavac napominje da se Stajić borio protiv "nacionalnog i socijalnog ugnjetavanja, bez obzira na put kojim je išao i koji se skoro redovno gubio u irealnost" (str. 7). Stajićevi porazi, razočaranja i krize bili su neizbježni jer nije uvijek imao "jasnu orijentaciju u kompleksu klasnih i nacionalnih problema" (str. 7). Prateći razvoj Stajićevog odnosa prema socijalističkim idejama (u gimnaziji je odbijao ići u crkvu pa je zatvorom liječen od "socijalističke zaraze"; nadao se da ga neće primiti u Tekelijanum jer je socijalist; po povratku iz inozemstva bio je "žigosan kao socijalista" [str. 33]) primjećuje da je njegovo uvjetno socijalističko razdoblje zapravo "mladičko oduševljenje oskudnog i gladnog omladinca koji se probijao vlastitim snagama u život za primamljive i napredne parole socijalizma, on je sebe smatrao socijalistom do ovoga vremena" (str. 30). Milisavca zadivljuje Stajićev optimizam u misijama bez nade na uspjeh, osamljenost koju nije ni htio vidjeti, ali ne prešućuje da je ovaj projugoslavenski orijentiran intelektualac jedno vrijeme bio nacionalist "da bi ponovo bio okrenut 'internacionalnom humanizmu'" (str. 70).

Arpad Lebl, analizirajući političke tekstove Vase Stajića (među njima se nalaze i dijelovi autobiografskih bilješki), komentira Stajićeve riječi o gubljenju povjerenja u radnički pokret i odluku da napusti

smo, usred noći, oko jedan ili dva sata izjutra, krenuli onamo. Matoš se uspeo i dok smo ja i jedan prijatelj, kojega smo uzeli na putu, čekali na pločniku preko puta od kuće, Matoš je bacio kroz prozor na ulicu svežnjeve, kod kojih smo se pobrinuli, da lomni komadi ostanu u sredini, a površinu da zapreme mekana odijela" (1934: 168).

studij prava i prijeđe na filozofiju,²² i kaže da je riječ o privremenom kolebanju, kao i da ga Matoš u noveli “Duševni čovjek” iz zbirke *Umorne priče* “predstavlja kao fanatičnog humanistu i socijalistu” (str. 61). Matoš je, tvrdi Lebl, dobro poznao Stajića, ali Stajić nije volio Matoša zbog njegove “neskrupuloznosti i boemske prirode” (str. 61). Zanimljivo je da Lebl napominje kako mu je na novelu “Duševni čovjek” pažnju skrenula Stajićeva supruga Milica Stajić-Babuka. Lebl se oslanja na riječi Stajićeve supruge i ne uspoređuje Matoševu novelu sa Stajićevim sjećanjima na boravak u Parizu i druženje s Matošem. Nije nam namjera da zamjeramo Leblu, jer ciljevi njegove studije nisu ni bili usmjereni k ovakvoj vrsti istraživanja. Lebl je pružio važna zapažanja o Stajićevom političkom razvoju, naročito o njegovoj proturječnoj poziciji između socijalističkih i građanskih političkih ideala. Lebl primjećuje da je među Stajićevim sljedbenicima bilo više onih koji su u njemu “zapazili samo nacionalnog revolucionara, čak i samo nacionalistu – što inače nikada nije bio, iako je bio nacionalni revolucionar i duboko nacionalan – jer oni nisu obratili pažnju na njegov humanizam socijalističkog karaktera” (str. 8). U proturječnostima Stajićevih stavova moguće je pronaći i odgovor na pitanje zašto ga je regent Aleksandar Karađorđević 1918. godine odbio primiti kao člana Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba. Odgovarajući na pitanje zašto Stajić nije bio u regentovoj milosti, Dimitrije Boarov kaže da je to zato što se protivio zamjenjivanju bečkog centralizma beogradskim i “zato što je bio za politiku unutrašnjeg nacionalnog sporazuma i za socijalnu pravdu, i zato što je smatrao da kurs kulturne akcije ima prioritet” (2011: 107).

Gotovo nezaobilazno mjesto u tekstovima o Vasi Stajiću pripada njegovim vezama s Jovanom Skerlićem. Milisavac ističe da se Stajić još od đачkih dana “dobrovoljno potčinjavao Skerlićevoj uticaju” (1949: 21);²³ Lebl napominje da je Stajić još kao đak bio u vezi sa Skerlićem (1963: 18), a Boarov da je još u mladim danima bio fasciniran Skerlićem kao i da je s njim bio u kontaktu sve do Skerlićeve smrti što “upućuje na zaključak o njegovom ličnom idejnom horizontu” (2011: 109). Stajićeva naklonost Skerliću svakako se nije mogla dopasti Matošu, koji je Skerlića smatrao u svemu različitim od sebe: “On je moj ‘protunožac’. Mi smo na protivnim polovima. On je socijalista, ja sam nacionalista. On je – barem tako tvrdi – Jugosloven, ja sam Hrvat. On je realista, ja to nisam. On je profesor, ja sam ‘boem’. On propovijeda, ja se

smijem. Ja ga ne mogu progutati” (Matoš 1907: 163).²⁴ Zašto se Matoš i Stajić nisu “mirisali”, kako kaže Stajić, možda i nije najbolje pitanje. Za međusobne antipatije razloga je moglo biti doista mnogo. Matošev odnos prema Skerliću je jedan od njih, Matoševo hrvatstvo je suprotstavljeno Stajićevom jugoslavenstvu, Matošev esteticizam ne može imati razumijevanje za Stajićevo inzistiranje da književnost nužno mora imati svoju društvenu ulogu. Ali, odnos između Matoša i Stajića je nesvodiv na odnos obostrane odbojnosti. Ova dva autora spaja novela “Duševni čovjek” na način koji nadilazi njihove međusobne animozitete, idejne i književne različitosti.

Svako istraživanje Stajićevog djela može se približiti onome što je Matoš vidio u njemu. Transfigurirajući svog pariškog poznanika u književni lik, Matoš je trasirao nezaobilazni način gledanja na Stajića, stvorio je sliku koja se upotpunjavala detaljima ne da bi bila izmijenjena već da bi se uspješnije prenosila. Prije nego što pažljivije pogledamo kako izgleda Matošev Vasa Stajić, napomenimo da Matoš u svojim pismima u dva navrata spominje srpskog đaka koji u Parizu neće dočekati podršku srpske vlade. Oba puta to čini u pismima Andriji Milčinoviću. Prvi put u pismu od 12. IX. 1901. godine (iz ulice Jacob) gdje kaže: “Vrlo sam često sa filozofom Stajićem, pitomcem Tekelijanuma. U četiri oka ću Vam reći, da sam među Srbima našao mnogo plemenitijeg svijeta nego među Hrvatima” (Matoš SD XIX: 349). U pismu od 13. XII. 1901. godine kaže sljedeće: “Od Srba viđam najviše braću Pantelijće, poznanike iz Biograda i Vasu Stajića, koji uči njemačku i franc. literaturu. Bliske duše nemam u Parizu” (Matoš SD XIX: 352).

A. G. MATOŠ I VASA STAJIĆ: SUSRET U NOVELI

Pored niza podudarnosti između Stajićevih i Matoševih bilježaka koje se odnose na vrijeme u kojem su istovremeno boravili u Parizu suočeni s nemaštinom, važnije je ukazati na to na koji način je Vasa Stajić preoblikovan od pariškog suputnika do junaka novele “Duševni čovjek”. Vidjeli smo da je na ovu

²² “Na prava sam se upisao da bih mogao biti advokat radnika. A kad mi se vera u radnički pokret pokolebala, odlučih da pređem na filozofski fakultet” (Lebl 1963: 16).

²³ Navedena tvrdnja jest točna za mladog Stajića. S vremenom, Stajić je polemizirao s određenim Skerlićevim stavovima. O svom odnosu s Jovanom Skerlićem Stajić je detaljno pisao u već spominjanom rukopisu “1878–1943”.

²⁴ Matoš spominje Skerlića i ranije. Tako, 1900. godine u svojim bilješkama zapisuje da “čovjek više nauči o životu, listajući po 1 godištu Figara, nego pročitavši g. Skerlića” (Matoš SD XVII: 289); 1901. godine piše o Skerliću kao o imitatoru Bogdana Popovića (Matoš SD XVII: 258), a 1902. godine optužuje ga za plagijarizam: “Skerlić napisao studiju o nov. fr. knjizi, t.j. prepisao Pellissiera (april, 1892)” (Matoš SD XVII: 323). Pišući o Skerlićevoj studiji o Svetozaru Markoviću, kao o najboljoj Skerlićevoj knjizi, Matoš raspravlja o tendencioznosti u književnosti i kaže da “Leconte de Lisle bijaše Fourierov saradnik, Baudelaire do 1848. simpatije sa socijalnim pokretom, Verlaine je komunist, Carducci je republikanac, ali ti veliki umjetnici smatrahu ljepotu odviše dragocjenom, pa da bude kao publicistika pomagačem socijalnoj borbi – borbi interesa, da postane poezija služavkom politici kao nekad što bijaše nauka dvorkinja skolastici” (Matoš SD VIII: 265).

činjenicu ukazivano ranije, kao i da su istraživači potvrđivali podudarnost između Matoševe reprezentacije Vase Stajića i onoga što su sami prepoznavali u njegovom liku.

Novela “Duševni čovjek” objavljena je prvi put u *Brankovom kolu* 1902. godine,²⁵ a zatim ju je Matoš uvrstio i u svoju zbirku *Umorne priče* 1909. godine (Matoš SD I: 170–173). Siže ove novele vrlo je jednostavan i polazi od predstavljanja Stojana Vasića, pitomca Tekelijanuma, koji u Parizu usavršava francuski, sprema tezu o Euripidu i francuskoj tragediji i čeka stipendiju koja ne dolazi. Oslabljen od gladi, dobiva pismo da neće dobiti stipendiju baš posljednjeg dana u godini. Ostavlja u zalog sat s lancem i prsten (poklon prote Teofana, njegovog ujaka),²⁶ odlazi u kavanu a zatim na ulici daje prosjaku novac uz riječi “Evo vam, moj brate! Živjelo bratimstvo, živjela sloboda!” (Matoš SD I: 171). Na mostu preko Seine ugleda ženu i kad pomisli na moguću avanturu, vidi kako žena nestaje s mosta. Skida se, skače u rijeku i s mukom izvlači ženu na obalu. Okuplja se svijet, Vasić povraća, a spašena žena, odrpana baba, viče na njega i optužuje ga da je baš nju tako staru izabrao da dobije medalju za spašavanje. Spašena utopljenica je siromašna žena koja i smrt vidi kao privilegiju bogatih. Svi se smiju njenim riječima, a Vasić se obeznanjuje. Vasić umire kroz nekoliko dana: “Izložiše ga u Morgue sa bezimenim lopovima i beskućnicima i najzad ga baciše u bezimen grob – kao psa” (str. 173).

Matoš Vasića opisuje kao idealista koji vjeruje u “konačnu pobjedu idela, svoga ideala i u nepobjedivost naroda, mase.” Vasić “posjećivaše socijalističke sastanke i predavanja. Mišljaše da je socijalizam još jedino što može spasti sve: ponižene narode i ponižene ljude” (str. 171). Matoš se ne zaustavlja na idealizaciji svog junaka već nemilosrdno predstavlja i njegove nedostatke: kao i mnogi mladi ljudi, Vasić “bijahaše materijalista – ne poznajući egzaktnih nauka, ekonom – ne poznajući ekonomskih teorija, ukratko: nepozitivan pozitivista” (str. 171). Spreman je za žrtvovanje, ali još uvijek ne zna ni kako, ni gdje, ni s kim. Ovaj visoki, crnokosi, dugokosi i bradati mladić je nepovjerljiv,²⁷ izbjegava svoje zemljake zbog sirotinje, usamljen i podivljao u Parizu u kojem živi kao u snu. Tješi se misljuje da je u Parizu i da će moći o tome pričati kada se vrati u zavičaj. Ideale svog junaka Matoš dekonstruira ne samo nemilosrdno već i vrlo precizno. O njegovom povjerenju u socijalističke ideje reći će da mu je to “bilo više vjerovanje nego

osvjedočenje, i zbog toga je bio pun oduševljenja bez cilja” (Matoš SD I: 171). Matoš razlikuje uvjerenje, vjerovanje od osvjedočenja – uvjerenje je nedovoljno za ostvarenje cilja dok je osvjedočenje ono što je nesumnjivo, pouzdano i istinito, ono što može garantirati suglasnost između misli i djela.²⁸ Junak bez osvjedočenja, a uvjeren da se svijet može učiniti boljim, u Matoševoj, ali i u vlastitoj fikciji koja je zamijenila stvarnost nužno završava tragično na svom putu ka cilju preobražaja svijeta – njegova sanjana bajka ne može se završiti sretno u trenutku kad se suoči s nemilosrdnom stvarnošću.

U interpretaciji Matoševe novelistike Bernarda Katušić dolazi do zaključka da su mnoge njegove novele “svojevrne autobiografske bajke”, odnosno da se mogu istovremeno interpretirati “sa stajališta bajke i sa stajališta autobiografije” (Katušić 2014: 248). Polazeći od stava da bajka odgovara “idealima modernističkoga esteticizma” (str. 225), Bernarda Katušić navodi niz postupaka i stilskih karakteristika koje pokazuju Matoševu sklonost ka korištenju poetičkih potencijala bajke. Među njima se nalaze i one karakteristike koje se mogu uočiti i u noveli “Duševni čovjek”. Čarobni predmeti prepoznatljivi u bajkama u Matoševim novelama pretvaraju se na neočekivan način i “zadobivaju višestruka značenja i funkcije” (Katušić 2014: 231). Jedan od takvih predmeta su cipele (prisutne u novelama “Cvijet sa raskršća”, “Za novim bogom”, “Balkon”, “Lijepa Jelena”), simbol koji ne samo da “često daje naznake o socijalnome statusu protagonista, njegovu odnosu prema sebi i vanjskome svetu, kao i o njegovu unutarnjem životu i emotivnom stanju” (str. 232). Stojan Vasić skida “škuljave cipele” prije nego što skoči u rijeku, i taj trenutak je istovjetan onome iz novele “Za novim bogom” koji Bernarda Katušić razumije kao bijeg “iz ‘stvarnoga’ svijeta u svijet vlastite mašte” (str. 233). U resemantiziranju strukture bajke, Matoš koristi i poznati simbol psa, dodjeljujući mu značenja od aluzije na nešto lijepo ili nešto loše, ali i značenja koja najavljuju pojavu voljene žene ili njen odlazak. Pas se pojavljuje na kraju novele “Duševni čovjek”: Vasićevo tijelo je izloženo “u Morgue²⁹ sa bezimenim

²⁵ Матош, А. Г. “Душевни човек.” Бранково коло VIII, 11, 1902, str. 330–334.

²⁶ Stric Vase Stajića bio je pop Gliša Stajić. Upravljao je za drugom u Mokrinu u okviru koje je Vasa Stajić imao školu (Lebl 1963: 64).

²⁷ Stojan Jakšić opisuje Stajića na sličan način: “Високи сувоњава младић, тип лепога банатског лале, округлих црних очију и косе, ређих, мало опуштених бркова” (Jakšić 1938: 103).

²⁸ Međutim, u noveli “Miš”, prvi put objavljenoj 1899. godine i uvrštenoj u zbirku *Iverje* iz iste godine, junak se nalazi pred nedoumicom kad zapisuje u svom dnevniku sljedeće pitanje: “Ili zar nemam snage da budem i u praksi ono što sam svom snagom osvjedočenja: konzekventan i hladan egoista?” (Matoš SD I: 61). Nemogućnost da ostvari sebe u skladu sa svojim osvjedočenjem, odvest će i ovog junaka u smrt.

²⁹ *Morgue* (hrv. ‘mrtvačnica’) se nalazila iza katedrale Notre-Dame i u njoj su sakupljana i izlagana neidentificirana tijela samoubojica ili ubijenih. Predstavljala je turističku atrakciju u periodu od 1864. do 1907. godine, ali i poseban oblik dramatizacije svakodnevnog života (Ferrer Álvarez 2009: 166). Matoš pominje Morgue u noveli “Ubio!” (kipar Lacković gladije u Parizu, ali pomaže beskućnici koju zatim ne može pronaći; onda “se seti na Morgue, na mjesto, gdje se izlažu kao roba u trgovinama bezimeni mrtvaci, bijedno ljudsko iverje s kanibalskog pariskog puta” [Matoš SD I: 245]) i “Camao” (Kamenski nailazi na “Morgue, žalosnu kuću,

lopovima i beskućnicima i najzad ga baciše u bezimen grob – kao psa” (Matoš SD I: 173). Usporedba siromašnog studenta-idealista i psa sugerira krajnju dehumanizaciju svakog ideala.

Vasić je junak koji je poput junaka bajke predstavljen kao lualica. On “putuje svijetom tražeći veliku ljubav” i čije su osobine “nerijetko reducirane na jednu, često pretjeranu crtu” (Katušić 2014: 235). Dominantna osobina njegovog karaktera jest uvjerenje da je ideal moguće dosegnuti, da se ljudska bijeda, kako njegova tako i ljudi koji su u svom očajanju spremni na samoubojstvo, može spriječiti djelom, činom kojim se nadilazi ružna svakodnevica vrlo nalik onoj koju živi Matoš u Parizu. Na autobiografske elemente u njegovoj prozi upućuje mnogo toga (život u emigraciji, politički događaji kojima je bio svjedok, život suvremenika, imenovanje junaka... [Katušić 2014: 210–245]). I pored vrlo upadljivog prisustva autobiografskih, biografskih i elemenata društvenopovijesnog konteksta, jedno od najvažnijih obilježja Matoševe poetike je nesvodivost fikcionalnog na autobiografsko, odnosno da “dok je, s jedne strane, fiktivnost njegovih tekstova očita, istodobno se, s druge strane, ta sugerirana fiktivnost stalno potkopava, čime se čitatelj navodi da kontinuirano uspostavlja poveznice između fiktivnih osoba i autora” (Katušić 2014: 242). Imenovanje junaka, koje ističe Bernarda Katušić kao poseban topos njegove proze (str. 243), doprinosi “potkopavanju” fiktivnosti upiranjem prsta na stvarnu osobu: Stojan Vasić je istovremeno krnji i prošireni anagram stvarnog Vase Stajića. Urušavanje fiktivnosti koje vodi ka povezivanju Matoša i njegovih junaka odigrava se na poseban način u noveli “Duševni čovjek” jer njen junak ne predstavlja samo Vasu Stajića već i samog Matoša. Stajić je preoblikovani model iz stvarnosti koji Matoš koristi da pokuša pružiti odgovor na vlastite nedoumice ali i na nedoumice vremena, okruženja i lektire u čijim se okvirima razvija njegov emigrantski život. Napetost unutar autobiografskog koju možemo pokušati razlikovati izdvajanjem prefiksoida auto- u zagrade ([auto]biografsko za razliku od autobiografskog koga ne sputavaju zagrade referira na sebe unutar Drugog – ono je nedvosmislena refleksija transfera traženog identiteta ka onome-tko-nisam-ja-a-tko-mi-je-blizak; autobiografsko želi vjerovati da reflektira isključivo sebe i ne pokazuje znatiželju u novim transfiguracijama) u slučaju niza Matoševih novela ukazuje na posebnu ideološku i distopijsku perspektivu, upravo na perspektivu koja izmiještanjem (auto)biografskog u pripovijedanje otvara prostor za govor o sebi. Drukčije rečeno, Matošev esteticizam počiva na koncepciji “kojoj je iskustvena stvarnost tek šifra dubljega smisla, svojevrsna *analogia universalis* koja zrcali jedinstvo

gdje izlažu unesrećene neznanike ne bi li ih kogod upoznao. [...] Nesretni noćnik bijaše sasvim, ama navlas sličan meni!” [Matoš SD I: 126]).

bitka na kojemu sve počiva” (Katušić 2014: 232). Pogledajmo što je to što često opsjeda stvarnost i samog Matoša kao i njegove junake, odnosno da li se u njegovim novelama i mnogobrojnim zapisima može pronaći nešto što bi moglo ponuditi dublji smisao životu i, ako tako nešto postoji, može li se dosegnuti u nekoj projekciji stvarnosti.

A. G. MATOŠ: NAPETOST UNUTAR AUTOBIOGRAFSKOG DISKURSA

Stajićevo sjećanje priključuje se mnogobrojnim anegdotama o Matošu kao figuri “oko koje se savila legenda” i figuri koja nam se otkriva “iz stotine anegdota” (Cihlar 1964: 84).³⁰ Anegdotski karakter Stajićevih sjećanja je, vidjeli smo, itekako blizak onome što su i Matoš i drugi zapisali o događajima tijekom njegovog boravka u Parizu. Važno je podsjetiti na dvije činjenice koje su do sada više puta s pravom isticane. Prva od njih je da Matošev boravak u Parizu nije samo “zanimljiva i izazovna tema hrvatske literature i kulture”, već je posebno važno da je “Matoša Pariz izgradio i duhovno formirao, misaono i emotivno obogatio” (Dorkin 2014: 18), odnosno da su njegova nadahnuća “proizlazila iz iskustva boravka u Parizu” (Pavlović 2014: 88). Druga činjenica tiče se autobiografskog karaktera Matoševe proze. Na autobiografsku utemeljenost svoje proze, sam Matoš je ukazivao više puta. Na primjer, u pismu Milanu Ogrizoviću reći će sljedeće: “moji ‘junaci’ redovno umiru, jer ja – ostajem živ, umiru kao simboli mojih proljeća i pokojnih jeseni.”³¹ U neobičnom predgovoru koji se nalazi na početku zbirke *Umorne priče*, kaže “o, sve, sve sam ja, sve je puno mene i mojih teških kaosa” (Matoš SD I: 155). U oba primjera Matoš ukazuje na napetost koja nastaje između njega i njegovih junaka, odnosno između njega i njegove proze: kaotični susret proljeća i pokojnih jeseni u simboličnoj smrti junaka nisu samo odgovor na izazove stvarnosti koja neprestano ugrožava egzistenciju, već i odgovor na snažnu opsjednutost idejama o radikalnim načinima da se ta ista stvarnost preoblikuje.

Marina Protrka Štimatec ukazala je na biografizam u tumačenju Matoševog djela, biografizam koji je postao neizbježan i koji nije “posljedica samo metodološkog polazišta istraživača, već je dobrim dijelom refleksija statusa koji je, svojim životom i djelovanjem, Matoš zauzeo već za života” (Protrka 2014: 331). Na autobiografsku prirodu Matoševe proze

³⁰ Cihlar Nehajev je izvorno ovaj tekst objavio u *Jutarnjem listu* (III, 620, 1914, str. 1–2).

³¹ A. G. Matoš, SD XX, str. 54. Pismo Milanu Ogrizoviću od 22. VIII. 1907. godine. Za Frangeša ove Matoševe riječi predstavljaju istinu “koja zahvaća samu bit njegove poetike” (“Zapis o Matošu”, u: *Matošiana I*, priredili Ivo Frangeš i Dragutin Tadijanović, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1994, str. 14).

ukazivali su i mnogobrojni drugi istraživači. Tako, na primjer, u komentarima novele “Put u ništa”, Dragutin Tadijanović će reći da “pod imenom Marjanovića govori Matoš o sebi, kao i u nekima drugim svojim pripovijestima” (Tadijanović 1973: 303). Ivo Frangeš i Dubravka Oraić-Tolić u svojim interpretacijama odlaze korak dalje od bilježenja faktografske podudarnosti između piščeve biografije i njene književne transfiguracije. Frangeš o većem dijelu Matoševe proze kaže da je ona “autobiografska, vrlo često i u najužem smislu riječi” (1994: 13). Frangeš u naslovu Matoševe novele “Nekad bilo – sad se spominjalo” otkriva da su događaji i lica “‘nekad bili’, kao realnost; pa se ‘sada spominju’, kao doživljaj, kao vizija, kao umjetnina. Sve je u toj priči odista *tako*, ali sve je u njoj, istodobno, i *spominjanje*, dakle emocionalna rekonstrukcija dogođenoga (sva podvlačenja I. F.)” (str. 13). Da bi dokazao svoje stajalište koje polazi od Matoševog samorazumijevanja, Frangeš koristi dva primjera. Prvi je iz novele “Nekad bilo – sad se spominjalo”: junak ove priče, Gusta Harambašić, je zapravo August Harambašić. Kada otkrijemo tko je realni model, komentira Frangeš, tada junak “biva bogatiji od svoga zbiljskog predloška; on je tada Harambašić, uvećan za Hajdukića” (str. 13). Drugi Frangešov primjer ukazuje na to da je Matoš transfigurirao i sebe i vlastita iskustva. U noveli “Za novim bogom” se “doslovno” a ipak posve fikcionalno, govori o Matoševu bijegu iz domovine” (Frangeš 1994: 15). Frangeš, dakle, otkriva da se u Matoševim junacima mogu prepoznati podjednako i sâm Matoš i njegova iskustva, ali i njegovi suvremenici prema kojima je pisac imao jasno definiran odnos.³²

Dubravka Oraić Tolić ističe da Matoševe likove karakteriziraju neobičnost i autobiografičnost. Pod autobiografičnošću podrazumijeva “stilski postupak u kojemu autor vlastiti život prikazuje kao dio fikcijskoga svijeta umjetničkoga teksta” (Oraić Tolić 2013: 61) i kaže da se Matoš prepoznaje u autsajderskoj poziciji junaka, prostoru Pariza, siromaštvu kao i u likovima umjetnika.

Pariz i (auto)biografsko u bitnome određuju prirodu Matoševe proze. Stajicevo svjedočanstvo je značajan poticaj za potvrdu ovakvog razmišljanja, ali i za našu namjeru da pokažemo kako transformacija Vase Stajića, Matoševog pariškog poznanika, u književni lik ne samo da potvrđuje ranije stavove istraživača već i otvara nove perspektive u razumijevanju njegove proze – kako one kojom su se raniji istraživači često bavili, tako i one koja i nije bila često predmet analize, a koja je itekako važna u vrijednosnom smislu.

Ljubo Wiesner, koji je slijedio Matoševe tragove u Parizu, pružio je i za našu perspektivu zanimljiv

uvid. Oslanjajući se na Matoševo pismo Vladimiru Tkalčiću, Wiesner primjećuje da su Matoša smatrali “propalim grofom ili anarhistom”. Primjećuje da u istom pismu Matoš pokazuje simpatije za grizete, “pariske kokote” i “djevojčure” koje je društvo marginaliziralo, a u kojima ima više srca “nego u tim zagrebačkim ponožnim i kreposnim purgarima” (Wiesner 1994: 167).³³ Wiesner uviđa da kritika nije zapazila “taj čovječni moment simpatiziranja s ljudskom bijedom u Matoševim stvarima, od *Pariske kronike*, *Ministarskog tijesta*, *Duševnog čovjeka* (‘Skandal, gospodo moja i gospođe, te u Parizu ne daju raji ni da se ubija!’), pa sve do buntovnog akcenta u pjesmi *Nokturno*, kao i da Matoš, iako daje plemenite primjere koji pokazuju čiste osjećaje, nije ni socijalni ni društveno angažirani pisac, ali nas u pričama punima “talenta i milosti” poziva da podijelimo simpatije za jadni život njegovih junaka (Wiesner 1994: 167).

Matoševi junaci često su anarhisti i socijalisti, zagovornici mogućnosti boljeg društva do kojega se može doći akcijom, nerijetko su povezani s anarhizmom i ta veza na odlučan način određuje njihovu sudbinu i motivira njihovo ponašanje. U noveli “Cvijet sa raskršća”, koja je prvi put objavljena 1902. godine, junak koji se nalazi pred iskušenjem nemoguće ljubavi, o sebi će reći da ga je vodila “slobodna i maglovita vila, lijepa i slijepa Avantira, moja gospođa” (Matoš SD I: 264). Slavna Matoševa gospođa Avantira vodi i mnoge druge njegove junake, a ta gospođa je itekako mogla obećati mogućnost jedne utopije, koja se nikako ne ostvaruje. U novelama objavljenim 1902. godine (pored novele “Duševni čovjek” te godine objavljene su i novele “Cvijet sa raskršća”, “Balkon”, “Put u ništa”, “Ugasnulo svjetlo” i “Vrabac”) uočljive su gotovo identične motivacije junaka u aktualnom političkom kontekstu kraja 19. i početka 20. stoljeća. Junaci novela “Cvijet sa raskršća” i “Balkon” su putnici, lualice koje ne mogu dosegnuti ideal s kojim se susreću u jednom trenutku svojih života. U noveli “Put u ništa” plemić Orlović, dok se dosađuje u Parizu, nailazi na Marjanovića, svog zemljaka i poznanika. Orlović će pitati Marjanovića što je i sam odgovoriti na to pitanje: “Najmanje socijalista ili anarhista” (Matoš SD I: 249). Međutim, Marjanović o sebi govori kao o Hrvatu i lojalnom legitimistu. Marjanović će reći i da je Orlović internacionalni tip, a on – Hrvat. Orlović o sebi govori kao o autoru djela *Uvelo granje* kao i djela *Put u ništa*. *Bilješke sa putovanja u Novu Ameriku*. Dragutin Tadijanović će napomenuti da “pod imenom Marjanovića govori Matoš o sebi, kao i u nekima drugim svojim pripovijestima” (Tadijanović 1973: 303). Matoša s Marjanovićem povezuje hrvatstvo, ali ga s Orlovićem povezuje jasna aluzija na zbirku novela *Novo iverje* i

³² Detaljnije o izvorima na kojima Matoš govori o svojoj prozi kao autobiografskoj kao i o istraživačima koji su to potvrđivali vidi (Katušić 2014: 240–241).

³³ Wiesner citira Matoševo pismo Vladimiru Tkalčiću od 28. VII. 1899. godine (Matoš SD XX: 133–137).

precizno upućivanje na autorstvo djela *Put u ništa*.³⁴ Tadijanoviću je ovakvo upućivanje na vezu između pisca i njegovog junaka olakšano Matoševim više puta jasno izraženim stavom prema vlastitom nacionalizmu, ali ni mogućnost da se Matoš poveže s internacionalnim junakom ne može biti isključena, ne samo zbog aluzija na djelo, već i zbog činjenice da i u drugim novelama junaci imaju snažne veze sa socijalističkim i anarhističkim pokretom. Radnja novele "Ugasnulo svjetlo" odigrava se u Parizu, a njen junak Andrija za svoj prototip ima Mécislasa Golberga, Matoševog pariškog prijatelja, stvarnog autora djela *Uskrснуće Lazarevo* koje Andrija čita na otmjenom soareu.³⁵ Mécislas Golberg se vezuje za anarhistički pokret, smatra se jednim od njegovih reprezentativnih autora (Aubery 1965). U noveli "Vrabac" Matoš predstavlja Karlovčanina u Parizu koji ima bizarnu opsesiju da sakuplja češire beskućnika. U pismu Janku Ibleru Matoš će reći da je ova novela društvena studija ostvorena "u formi pripovijesti, da ne budem jednoličan. I pariski kroničari rade često ovako" (Matoš SD I: 303). I druge Matoševe novele mogu se razumjeti kao društvene slike i studije u kojima junaci prolaze kroz iskušenja ostvarivanja svojih ideala koji su povezani s anarhističkim pokretom.

U zbirci *Iverje*, čiji je sadržaj nastao prije Matoševog odlaska u Pariz, nema motiva koji direktno upućuju na anarhizam. Međutim, u novelama koje nastaju s Matoševim nastanjanjem u Parizu, sve su češći takvi motivi. Tako, u noveli "Nekad bilo – sad se spominjalo" susrećemo se s nacionalističkom omladinom koja strada a da ne vidi ostvarenje svojih ideala (neki su ranjeni a neki "uapšeni pod razbijenim prozorima nekog hrvatskog zastupnika" [Matoš SD I: 99]). U noveli "U čudnim gostima" junak postaje zidar iz uvjerenja. Špira Lazić, odjeven kao bolji radnik, rođen je u Dubrovniku, učio je bogosloviju u Sremskim Karlovcima, bio učitelj u Srbiji, a sada u Ženevi studira medicinu. On gladije i tavori. U svojoj ispovijesti govori o upoznavanju s anarhistima u gradiću pored Lyona. Anarhisti su spremali nešto veliko kada je upala policija. Bježeći od policije, sakriva se u zamku, postaje žrtva sadističkog grofa koji mu kaže da je veći anarhist od svih drugih. Grof, koji ne vjeruje u jednakost ljudi, opravdava svoju nameru da muči i ubije Špiru jer bi ga policija ionako zatvorila ili giljotinirala. Špira se pokušava moliti, ali ne zna očenaš. U "Božičnoj priči" Smiljanić je junak koji gladije i namjerava da se ubije. Zamišlja da je anarhist i "gleda

scenu u kojoj se, ubijajući, osvećuje podlom društvu" (Matoš SD I: 137). U noveli "Camao", koja je nastala "neposredno nakon spektakularnoga dolaska u Pariz" (Oraić Tolić 2013: 83), glavnog junaka policija progoni iz Varšave "sa drugom, anarhistom Majevskim" (Matoš SD I: 118), s kojim će u Bruxellesu drugovati. Majevski je dobar i hrabar, Kamenski mu daje novac za dinamit kojim će raznijeti pola hotela. Kamenski u Španjolskoj s gimnastičarom Griffithom gleda "strijeljanje garotiranih anarhista" (Matoš SD I: 125), među kojima Griffith prepoznaje brata. Griffith pokušava spasiti brata, ali ga u tome sprečavaju i Kamenski primjećuje da je poludio. Jedan od događaja u svom životu Kamenski situira u vrijeme kada se u Parizu vraćao "kući sa nekog socijalističkog sastanka" (Matoš SD I: 128).

U zbirci *Umorne priče*, anarhisti i socijalisti, kao i motivi suosjećanja za obespravljene i refleksije o društvenoj nepravdi su još prisutniji i pojavljuju se u novelama "Ugasnulo svjetlo" (Mécislas Golberg), "Duševni čovjek" (Stojan Vasić je oduševljen socijalizmom), "Lijepa Jelena" (policija, kad dobije izvještaje iz Pariza o junakovom poznanstvu sa anarhistima, njegovu prijetnju pištoljem shvaća kao izgovor za "oružanu, zlikovačku provalu u kuću stranog državnika" [Matoš SD I: 181]), "Ministarsko tijesto" (Mita Krastavac je socijalista u Parizu, ali je zato u Beogradu denuncirao svog prijatelja kao "socijalistu i kraljevskog klevetnika" [Matoš SD I: 229] zbog čega je ovaj ostao bez stipendije), "Osveta ogledala" (junak želi živjeti i umrijeti za čovječanstvo, ali "taj demokrat, propovjednik sveopćeg bratimstva i usrećitelj je dakle neobično jako mrzio" [Matoš SD I: 240]; on cijeni umjetnost samo ako služi napretku i jednakosti; njemu su socijalističke vođe "odviše nacionaliste, odviše brbljavi i bogati, a anarhiste nisu dosta odvažni i dosta skrupulozni" [Matoš SD I: 239]), "Ubio!" (Kipar Lacković zahvaljuje slučaju što mu je omogućio da iskleše "najrealniji, a ujedno i najopćenitiji simbol proletarijata, modernog stradanja i nezaslužene, tragične boli" [Matoš SD I: 245]), "Put u ništa" (Orlović je socijalist i anarhist).

Dubravka Oraić Tolić određuje fiktionalne i nefiktionalne proze kao dva žanrovska kruga Matoševog djela – novele čine fiktionalnu prozu, dok nefiktionalnoj prozi pripadaju oblici poput putopisa, feljtona, eseja, kritički tekstovi, autobiografski i drugi. Artizam (posljedica ontološke krize) i biografija (ostvarenje flanerističke subjektivnosti) predstavljaju najširi okvir "u kojemu su nastale i iz kojega se mogu shvatiti sve značajke Matoševe umjetnosti, pa i njegove proze" (Oraić Tolić 2013: 38). Dubravka Oraić Tolić kaže da ontološku krizu kraja 19. stoljeća na kulturnom i duhovnom planu obilježava slom pozitivizma, a na umjetničkom planu iscrpljivanje "mimetičkoga načela u realističkoj poetici" (str. 34). Ontološka kriza je povezana sa flanerističkom subjektivnošću koju karakterizira "decentrirana svijest koja svijet doživljava bez čvrste hijerarhije i povezanosti" (Oraić Tolić

³⁴ *Uvelo granje* je simbolična zamjena za prvobitnu Matoševu ideju: zbirku iz 1900. godine *Novo iverje* htio je nasloviti *Brodolomci* (Matoš SD I, str. 269). Poetički kontinuitet naslova prevagnuo je nad simbolom koji određuje prirodu većine njegovih junaka u zbirci.

³⁵ O Golbergu piše i André Rouveyre u tekstu "Souvenirs de mon Commerce. Dans la contagion de Mécislas Golberg" (1922: 297–323). Rouveyre u ovom tekstu spominje i velikog Hrvata A. G. Matoša.

2013: 35). Ontološku krizu i flanerističku subjektivnost kraja 19. stoljeća dopunjuje široko rasprostranjena teorija anarhizma, koja u različitim varijacijama pokušava pružiti odgovore na krizu modernog europskog društva. U Matoševim nefikcionalnim tekstovima na mnogo mjesta rasuti su fragmenti u kojima se govori o anarhizmu, njegovim najznačajnijim autorima, ali i o Matoševom odnosu prema ključnim idejama anarhizma. Proudhon, Bakunin i Kropotkin, autori koji su najznačajniji za političku teoriju anarhizma u 19. stoljeću, često se sreću u najrazličitijim Matoševim i fikcionalnim i nefikcionalnim prozama.³⁶

Sljedeći primjeri uvjerljivo mogu ilustrirati Matoševu interese, ali i dobro poznavanje anarhizma. U tekstu o Silviju Strahimiru Kranjčeviću kaže da Huysmansov junak vapi kao "cijela moderna slobodna misao od Tolstoja i Kropotkina pa do Heinea i Nietzschea. 'Ej, ruši mi se, društvo, umri jedared, ostarjeli svijete!'" (Matoš SD IV: 255). Kad govori o modernosti, Matoš primjećuje da su u modi vrlo suprotstavljene stvari od Kropotkina do katoličkog opata Loisyja (Matoš SD IV: 274), svoj bijeg iz Petrovaradinske tvrđave uspoređuje s bijegom kneza Kropotkina iz petropavlovske tamnice (Matoš SD V: 291), citira Kropotkinova razmišljanja o umjetnosti („Samo velika ideja može da zanese umjetnika!" [Matoš SD VIII: 36]), ističe da "prirodu vole svi slobodoljupci, tamo od Rousseaua pa do Reclusa i Kropotkina" (Matoš SD XV: 34),³⁷ u pismu Vladimiru Tkalčiću od 10. IX. 1902. godine ističe da revija *Humanité Nouvelle* traži od njega priloge i da mu to "laska, jer u listu radi Reclus, Kropotkin, d'Annunzio, Verhaeren – elita europskog duha" (Matoš SD XX: 154). U pismu Janku Ibleru od 12. XI. 1902. godine Matoš spominje svoj izgubljeni rukopis o Kropotkinu (Matoš SD XIX: 188).³⁸ Bakunin i Proudhon, kao i drugi teoretičari anarhizma, također su prisutni u Matoševom djelu. Matošu su poznata poznanstva između Nikole Pašića i Bakunina (Matoš SD V: 267), zna da srpski đaci u Švicarskoj druguju s Bakuninom dok srpska omladina čita Proudhona (Matoš SD VIII: 262), kao i da je Krsta Cicvarić reprezent srpskog anarhizma (Matoš SD XII: 174). Bakunina naziva ocem moderne anarhije (Matoš SD VIII: 240), poznaje njegov tekst "Manifest ruskoj omladini" (Matoš SD XIII: 24), zna za sukob između Bakunina i Marxa (Matoš SD XV: 272).

Pored pobrojanih primjera u kojima govori o Kropotkinu i Bakuninu, mnogo važnija mjesta predstavljaju ona na kojima možemo vidjeti kakav je

Matošev odnos prema anarhizmu. U tekstu "Crvena gnijezda" Matoš govori o svojim odlascima "iz kurioziteta" u redakciju časopisa *Nova vremena* (*Les Temps nouveaux*) "k starom anarhistu J. Graveu, čudeći se kako ti utopiste napadaju zločine društva i istodobno brane zločine gospode zločinaca" (Matoš SD V: 149).³⁹ Matoš u istom tekstu spominje dvojicu sindikalnih revolucionara (Victor Griffuelhes i Pierre Monatte) kao i da se sa njim "dugo hranio anarhista Siegfried Nacht",⁴⁰ koji mu je preporučio "medicinara Španjolca, liječničkog sina Vallinu" (Matoš SD V: 149)⁴¹ koga će kasnije Matoš prepoznati u francuskom listu *L'Illustration* kao atentatora na španjolskog kralja. Matoš spominje i zločinca Bonnota, koji je "automobilski bandit" i koji "izjavljuje da je anarhista i daje svom zločinu revolucionarni, anarhistični izgovor" (Matoš SD V: 149). U istom tekstu Matoš podsjeća na Proudhona, koji je svojinu proglasio krađom, ali "svakako nije lopovskih krađa odobravao kao zakonit posjed. Utopiste, nalazeći nezakonitosti i u zakonitoj imovini, moraju nalaziti nezakonitost i u nezakonitoj otimačini" (str. 146). Da Matoš nije odobravao zločin koji je maskiran idejom anarhizma vidljivo je i iz njegove kritike upućene Nikoli Pašiću, čije je bogatstvo smatrao rezultatom poznanstva sa Bakuninom.⁴² Tijekom boravka u Parizu Matoš se nalazio u društvu najutjecajnijih anarhista, ali mu je očigledno smetao "ilegalizam", pokret u okviru anarhizma, koji je zagovarao "propagandu djelom", odnosno činio zločine u ime anarhizma izbjegavajući tražiti moralnu osnovu svojih djela. Automobilski bandit Bonnot, kojega spominje Matoš, jedan je od najčuvenijih "ilegalista" (Imrie).

Ako je i odbacivao "ilegalizam" kao oblik propagande djelom, Matoš je sačuvao simpatije za anarhizam: "Nemam dosta naivnosti za anarhistu, ali ubojica ministra Plevea zadivljuje me kao smrt Vereščagina i čudnovato bjekstvo velikog kneza Ćirila, Kropotkina ili pamfletiste Rocheforta" (Matoš SD XV: 98).⁴³ U tekstu "Dužnosti publike" govori o de-

³⁹ Jean Grave (1854–1939) jedan je od najutjecajnijih francuskih anarhista.

⁴⁰ Isto. Siegfried Nacht (1878–1956), anarhist koji je pod imenom Arnold Roller objavio utjecajni pamflet *Der Sociale Generalstreik* (*Web*).

⁴¹ Pedro Vallina (1879–1970) je španjolski anarhist, koji je 1905. sudjelovao u atentatu na španjolskog kralja Alfonsa XIII.

⁴² "Nikola Pašić je dakako vrlo, vrlo bogat čovjek. Ima rudnike, ima beogradske čoškove, ima novaca. To je posljedica poznanstva sa Bakuninom. Socijalizam i demokratizam je dakle danas najbolji put do velikog kapitalizma" (Matoš SD XVI: 223).

⁴³ Vyacheslav von Plehve (1846–1904), ruski ministar unutrašnjih poslova ubijen u atentatu. Kiril Vladimirovič (1876–1938), najstariji sin velikog kneza Vladimira Aleksandroviča, jedan od rijetkih preživjelih s broda "Petropavlovsk", koji je tijekom rusko-japanskog rata naišao na minu 1904. godine. Vasilij Vasiljevič Vereščagin (1842–1904), ruski slikar koji je poginuo na brodu "Petropavlovsk". Victor Henri Rochefort (1831–1913), francuski političar koji je iz doživotnog zatvora spektakularno pobjegao 1874. godine.

³⁶ U jednom popisu svoje biblioteke iz 1896. godine, uz drugu socijalističku literaturu, Stajić navodi i biografiju Prudona na ruskom jeziku. U dnevničkim bilješkama koje je vodio tijekom Prvog svjetskog rata tražio je sličnost između sebe i Kropotkina.

³⁷ Élsée Reclus (1830–1905) bio je poznati geograf i anarhist.

³⁸ Davor Kapetanović napominje da ovaj rukopis nikada nije pronađen (1973: 435).

mokratima koji su uvijek u manjini, o Baudelaireu i Dostojevskom, koji su revolucionari kao i Bakunin, kao i da "individualizam i moderni demokratizam ima zajedničkog neprijatelja, a to je filistar, buržoa, prirodni pristalica svih većina, predstavnik niskog egoizma, zakleti protivnik svakog 'idealizma' i 'utopizma'" (Matoš SD XVI: 97). Pišući o Svetozaru Markoviću, kaže da su svi veliki reformatori utopisti, sanjari i pjesnici (čak i onda kada kao Kropotkin i Pisarev negiraju suvremenu umetnost) – oni su utopisti "iz tog prostog razloga što se ni jedna velika ideja ne može ostvariti kako ju je njen tvorac zamislio, a to ne vrijedi samo za socijalne i političke nego i za naučne i umjetničke reformatore" (Matoš SD VIII: 263). U eseju o futurizmu, Matoš je jasno odvojio anarhistički "ilegalizam" od ideala anarhizma. Za njega futurizam slavi rat "jedinu higijenu svijeta", militarizam, patriotizam, anarhistični teroristički pokret, "lijepe ubilačke ideje" (Matoš SD IX: 218); futuristi simpatiziraju s "anarhističnom terorističkom praksom, ali ne s njihovim antimilitarističnim idealom mira i narodnog bratstva" (Matoš SD IX: 219).

Matoš se nalazi u samom centru anarhističkog pokreta, njegove misli o se smatra najznačajnijim predstavnicima slobodoljubne europske misli, čita teoretičare anarhizma, njegovi junaci su nerijetko anarhisti koji pokušavaju dosegnuti ideal. Matoš priznaje da "iz kurioziteta" odlazi u redakciju anarhističkog časopisa kao i da nije dovoljno naivan da postane pripadnik anarhističkog pokreta. Međutim, njegovi prozni junaci čine ono što on ne može – među njima je i Vasa Stajić, junak novele "Duševni čovjek".

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Od potvrdnog odgovora na pitanje da li je zaista Vasa Stajić poslužio kao model za oblikovanje junaka novele "Duševni čovjek", važnije pitanje predstavlja odigrava li se u Matoševoj prozi susret između biografskog i autobiografskog da bi nastao simbol koji ne govori samo o pojedinačnom autorovom odnosu prema određenoj vrsti iskustva, već i simbol koji razrješava Matošev odnos prema teškom iskušenju opredjeljenja za ideje koje su podjednako snažno prisutne u njegovim fikcionalnim i nefikcionalnim tekstovima, a koje se tiču anarhističkih tendencija. Takav simbol predstavlja Morgue, na kojoj je kao i na drugim javnim ustanovama Pariza stajao natpis "Sloboda, jednakost, bratstvo", a u kojoj Matoševi junaci okončavaju svoje utopijske težnje.

U noveli "U čudnim gostima", grof koji je zarobio anarhista i sprema se da ga ubije na brutalan način, uzvikuje: "Da živi anarhija! Da živi Kropotkin, Reclus i sva ostala teorijska i aktivna tevabija! Slava Proud-honu i Bakunjinu! Da nema njih, ne bih se prikučio jednome od najljepših časova u mom životu!" (Matoš SD I: 112). Anarhistička utopija dostupna je i onome protiv koga je uperena, dekadentni predstavnik ari-

stokracije zahvaljuje postojanju teorije i prakse anarhizma, koje su stvorile nesretnika koji je dopao njegovih šaka. Matoš se dosljedno i surovo obračunava s utopijskom predodžbom društva budućnosti. Napuštanje utopijske perspektive posebno je istaknuto u novelama "Ubio!", "Camao" i "Duševni čovjek", u kojima se junaci susreću s Morgue, prijetnjom svakom idealu. Kipar Lacković razmišlja o mrtvačnici koja se nalazi iza katedrale – "na ironijskom mjestu" i tamo se "izlažu kao roba u trgovinama bezimena mrtvacima, bijedno ljudsko iverje s kanibalskog pariskog puta" (Matoš SD I: 245), Kamenski u nesretniku izloženom u mrtvačnici prepoznaje sebe, a Stojan Vasić svoj bezuspješni pokušaj, kojem je nedostajalo osvjedočenje, završava s bezimenim lopovima i beskućnicima.

Još je 1900. godine Milan Marjanović u Matošu prepoznao ono što u kontekstu novele "Duševni čovjek" i interesa za anarhizam postaje jasnije. Marjanović kaže da je Matoš "jedan od onih duhova, u dubini superidealističkih, koji bi htjeli vidjeti sve u nekom nadnaravnom savršenstvu, ali sami sebi ne mogu pravo da predstave u čemu je to savršenstvo, niti vjeruju da je tako što moguće" (1962: 96–97).⁴⁴ Matoševo nevjerovanje u ostvarivanje utopijskog društva, koje su zagovarali anarhisti u čijoj blizini je živio tijekom pariških godina, svoju potvrdu dobilo je i u transformaciji mladog Vase Stajića, neosvjedočenog socijalista. Matoša je pored anarhizma opsjedalo i pitanje socijalizma, itekako aktualno krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Milinović, junak novele "Miš" koju je Matoš uvrstio u zbirku *Iverje*, opisuje u svom dnevniku vrijeme u kojem živi: "Danas, kada para, elektricitet, žurnali, socijalizam i ekonomski interesi pretvaraju Jevropljane u jedan narod, kada se nacionalani karakter gubi sve više – danas se patriotizam kao i vjera pretvara u ruševinu" (Matoš SD I: 56). Ovaj Matošev junak socijalizam ubraja u izume suvremenosti koji oblikuje jedan novi sistem vrijednosti u kojem se sam Matoš nije mogao prepoznati, ali je svakako mogao uočiti proturječnosti koje socijalizam unosi svojom utopijskom težnjom. Kao i kad je riječ o anarhizmu, Matoš u velikom broju svojih tekstova piše i o socijalizmu, posebno snažno izražavajući stav da je socijalizam štetan po hrvatsku solidarnost, da je riječ o internacionalnom pokretu koji je "zakleti neprijatelj svake, pa i hrvatske domovine" (Matoš SD XV: 158). Za razliku od anarhista, Matoš tvrdi da nijedan od značajnih europskih mislilaca nije bio socijalist (Matoš SD XV: 159), kao i da je socijalizam opasan po kulturu. Poznata mu je sektaška podijeljenost među socijalistima, ali veruje da je socijalizam obrazovanog svijeta postao nacionalan. Tatjana Jukić podsjeća da, ako se dovođenje u vezu Marxa i Matoša može učiniti proizvoljnim, u tekstu

⁴⁴ Marjanović je izvorno ovaj tekst objavio u časopisu *Svijetlo* (1, 1900).

“Oko Lobora” Matoš “razmatra pitanje rada, ekonomije i kapitalizma, i to kao svojevrsnu kritiku političke ekonomije kapitalizma” (2012: 355). Ranije je Branka Pribić u svom istraživanju rada hrvatskih socijaldemokrata na kulturnom planu zaključila da “zastupajući individualizam i artizam književnosti, Matoš nije mogao biti blizak socijalističkim shvaćanjima literature” (1972–73: 50). Ipak, Zofka Kveder, koja je prednjačila u tematizaciji radničke žene u časopisima hrvatskih socijaldemokrata i koja je svoj talent “stavila u službu svog ideala” (Pribić 1972–73: 41), prevela je Matoševu novelu “U čudnim gostima” za češku *Politiku*.⁴⁵

Ako se ontološkoj krizi i flanerističkoj subjektivnosti, koje Dubravka Oraić Tolić prepoznaje kao dominantni okvir u kome nastaje Matoševa fiktionalna i nefiktionalna proza, priključi snažna prisutnost anarhizma u njegovom životu i vrlo frekventno pojavljivanje anarhizma u njegovom djelu, susret između A. G. Matoša i Vase Stajića u Parizu ne samo da je omogućio izmiještanje distopijske perspektive (auto)biografskog u pripovijedanje, nego je i otvorio uzbudljivo polje istraživanja društvenog, političkog i kulturnog konteksta u kojem su poetički i intelektualno sazrijevali hrvatski pisac i srpski socijaldemokrat. Također, postaje i jasnije zašto je Vasa Stajić, eklektični socijalist, ali i eklektični ideolog rascijepljen između nacionalnog i nadnacionalnog, morao prešutjeti svoj dezintegrirani lik u Matoševoj prozi. Prešućivanje je bilo neizbježno jer bi Matoševa umjetnički sugestivna dekonstrukcija utopije ukazivala na nemogućnost ostvarivanja ideala, kako god on bio zamišljen. Matoševa novela “Duševni čovjek” nastaje mnogo bliže događaju (radnja se odigrava tri mjeseca poslije junakovog dolaska u Pariz; priča je objavljena 1902. godine), Stajićev autobiografski autograf nastaje četiri desetljeća kasnije. Za razliku od Matoša, koji (auto)biografsko pretvara u literarno, Stajić ostaje zatočen u dokumentarnosti.

IZVORI

Stajić, Vasa. 1878–1943. Rukopis u vlasništvu obitelji Rastka Schwalbe iz Rijeke.

Matoš, A. G. 1973. *Sabrana djela I–XX*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Liber – Mladost.

⁴⁵ “Prvom polovicom veljače 1902. prevela Zofka Kveder ‘U čudnim gostima’ za prašku *Politiku*” (Matoš SD XVII: 308).

LITERATURA

Aubery, Pierre. 1965. “Mécislas Golberg, anarchiste”. *Le Mouvement social* 52, str. 97–109.

Boarov, Dimitrije. 2011. “Vasa Stajić – srdito otporan i uporan”. *Debele knjige i debele mačke*. Beograd: Peščanik, str. 106–110.

Cihlar Nehajev, Milutin. 1964. “Epitafij Matošu”. *Hrvatska književna kritika V. Nehajev i suvremenici*. Predgovor napisao i izbor Šime Vučetić. Zagreb: Matica Hrvatska, str. 83–86.

Dorkin, Mladen. 2014. “Antun Gustav Matoš – velikan europskoga duha i izričaja u hrvatskoj književnosti (o stotoj obljetnici pjesnikove smrti)”. *Zadarska smotra* LXIII, 3, str. 15–26.

Ferrer Álvarez, Mireia. 2009. “The Dramatisation of Death in the Second Half of the 19th Century. The Paris Morgue and Anatomy Painting”. *Faces of death: visualising history*. Ed. Andrea Petö and Klaartje Schrijvers. Pisa: Plus-Pisa university press, str. 163–187.

Frangeš, Ivo. “Zapis o Matošu”. 1994. *Matošiana I*, priredili Ivo Frangeš i Dragutin Tadijanović. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 11–22.

Imrie, Doug. 1994–95. “The *Illegalists*”, *Anarchy: a Journal Of Desire Armed*. Fall–Winter (1994–95) URL: <http://recollectionbooks.com/siml/library/illegalistsDougImrie.htm> (pristup 5. prosinca 2015).

Јакшић, Стојан. 1938. “Апостолство Васе Стајића”. *Споменица Васи Стајићу*. Нови Сад: Уранија, str. 103–111.

Jukić, Tatjana. 2012. “Matošev laboratorij: rad, goli život i tumačenje snova”. *Prostori snova: oniričko kao poetološki i antropološki problem*. ur. Živa Benčić i Dunja Fališevac. Zagreb: Disput, str. 339–361.

Katušić, Bernarda. 2014. “Matoševa modernistička inačica bajke.” *Anafora* 1, str. 225–250.

Kapetanović, Davor. 1973. “Napomene o svesku devetnaestom”. *Sabrana djela I. A. G. Matoš*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Liber – Mladost, str. 417–448.

Lebl, Arpad. 1963. *Politički lik Vase Stajića. Izabrani politički i ideološki spisi*. Novi Sad: Progres,

Лесковац, Младен. 1938. “Часописи Васе Стајића”. *Споменица Васи Стајићу*. Нови Сад: Уранија, str. 144–145.

Marjanović, Milan. 1962. “A. G. Matoš”, *Hrvatska književna kritika III. Milan Marjanović*. Priredio Petar Lasta. Zagreb: Matica Hrvatska, str. 95–97.

Matoš, Antun Gustav. 1901. “Mileta Jakšić.” *Život* III, 1, str. 47–53; III, 2 str. 79–85.

Матош, А. Г. 1902. “Душевни човек”. *Бранково коло* VIII, 11, str. 330–334.

Matoš, Antun Gustav. 1907. “Povodom jedne knjige (Jovan Skerlić: *Pisci i knjige. I*, Beograd, 1907.)”. *Hrvatska smotra II*. Urednik i izdavačelj Zvonimir pl. Vukelić. Zagreb, str. 163–166.

Милицавац, Живан. 1949. *Vasa Стајић. Наурт за студију*. Нови Сад: Матица српска.

Nemec, Krešimir. *Matoš i Pariz*. URL: www.matica.hr/vijencac/523/Matoš%20i%20Pariz/ (pristup 21. srpnja 2015).

Oraić Tolić, Dubravka. 2013. *Čitanja Matoša*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Pavlović, Cvijeta. 2014. “Matoš, Barrès i pitanja klasifikacije”. *Matoš i Kamov: paradigme prijeloma (Kompa-*

rativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova XVI). Uredile Cvijeta Pavlović, Vinka Glunčić-Bužanči i Andrea Meyer-Fraatz, Split: Književni krug Split; Zagreb: Odsjek za komparativnu književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, str. 84–96.

Protrka Štimatec, Marina. 2014. "Život kao artefakt: Matoševo autorstvo. Povodom knjige Dubravke Oraić Tolić Čitanja Matoša." *PoznaŃskie Studia Slawistyczne* 7, str. 328–338.

Pribić, Branka. 1972-73. "Kulturno-prosvjetna djelatnost socijaldemokrata u Hrvatskoj u razdoblju 1908–1914." *Historijski zbornik XXV–XXVI*, str. 31–73.

Roller, Arnold. *Der Sociale Generalstreik*. URL: <https://robertgraham.wordpress.com/2010/09/10/siegfried-nacht-the-social-general-strike-1905/> (pristup 5. prosinca 2015).

Rouveyre, André. 1934. "Fragmentarne uspomene". *In memoriam. O 20-godišnjici pjesnikove smrti*. Zagreb, str. 155–169.

Rouveyre, André. 1922. "Souvenirs de mon Commerce. Dans la contagion de Mécislas Golberg." *Mercure de France* 572, str. 297–323.

Tadijanović, Dragutin. 1994. "Antun Gustav Matoš u Ženevi i u Parizu. Prilozi biografiji". *Matošiana I*. Priredili Ivo Frangeš i Dragutin Tadijanović. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 187–204.

Tadijanović, Dragutin. 1973. "Napomene o svesku prvom". *Sabrana djela I. A. G. Matoš*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Liber – Mladost, str. 269–306.

Vrhovac, Yvonne (ur.). 2015. *Matoš u Parizu*, Zagreb: Filozofski fakultet.

Wiesner, Ljubo. 1994. "Studija o A. G. Matošu: Fragmenti. Priredio Dragutin Tadijanović". *Matošiana I*. priredili Ivo Frangeš i Dragutin Tadijanović. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 85–177.

Žeželj, Mirko. 1970. *Tragajući za Matošem*. Zagreb: Matica hrvatska.

SUMMARY

A.G. MATOŠ AND VASA STAJIĆ IN PARIS: A DYSTOPIAN PERSPECTIVE OF (AUTO) BIOGRAPHY TRANSPOSED TO STORYTELLING

The article presents for the first time a section of Vasa Stajić's autobiographical notes, which describe his stay in Paris in 1901 and encounters with A.G. Matoš. The credibility of Stajić's memories is confirmed by comparison to other documents that refer to the same people and events as Stajić. The notes on Matoš have triggered an inquiry into processes of transformation of real into literary character, which was also detected in prior studies on Matoš's prose. The conclusions that we have reached confirm earlier views on Matoš as an autobiographical prose writer and reinforce moreover Mladen Leskovic's assertion that Vasa Stajić is actually transposed into a character of Matoš's novella named "Duševni čovjek" (The Spiritual Man). Understanding Matoš's affinity toward autobiographical inclusion even in his less known novellas evinces his posture regarding possible transformation of society, which was present both in his work and his Parisian sojourn, and found its counterpart in Vasa Stajić's work. Matoš's literary relocation of Vasa Stajić indicates Matoš's dystopian attitude toward possibilities for change in a society that he describes or that forms part of his surrounding during his stay in Paris, but also points out to so far unnoticed motivation of his characters which are related to both theory and practice of anarchism.